

ЗУБОЖІННЯ НАСЕЛЕННЯ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Руйнування адміністративно-командної системи управління економікою і заміна її ринковим механізмом могли відбуватися в Україні революційними методами, тобто методами вже відомої у світі "шокової терапії". Але Україна пішла шляхом еволюційних перетворень, поетапного реформування економічного простору та природної трансформації відносин. І ми стали свідками поступових і водночас болісних структурних оновлень, спрямованих на формування нових ринкових механізмів розвитку економіки, спроб якісної перебудови державного регулювання процесами в соціально-економічній сфері. Проте поетапні суттєві зміни в звичному укладі життя призвели до широкомасштабної і затяжної кризи. Відповідно держава визначилася з метою: спершу вдатися до антикризових заходів, які можуть започаткувати період стабілізації, після чого починається оздоровлення економічного організму, відтак – поступова динаміка зростання.

Ця теорія логічна, зрозуміла і апробована. Згадаймо хоча б досвід подолання "великої депресії" у Сполучених Штатах та відбудову зруйнованої Другою світовою війною Федеративної Республіки Німеччини. Ці країни пройшли складний шлях трансформацій, здобули так званий "генетичний" досвід, котрий красномовно свідчить про тривалість і цілеспрямованість процесу соціально-економічних реформ.

Практичне впровадження ринкових реформ почалося з нульового циклу: із закладання фундаменту під каркас майбутньої економіки нового типу, втілення ринкової ідеології у суспільне сприйняття необхідності такого вибору, із суттєвих коректив в організації державного регулювання. Ситуацію ускладнювали не тільки об'єктивні труднощі перехідного періоду, а й відсутність цілісної програми економічної політики.

Українське суспільство на початку 90-х років минулого століття знало чого хоче, проте не особливо чітко бачило дистанцію, яку треба подолати, і зіткнулося із серйозними проблемами падіння рівня життя переважної більшості громадян. Цей рівень залишається низьким вже впродовж більше десяти років незалежності нашої держави, що є загалом неблагополучним симптомом у соціальній сфері.

У суспільстві створилися диспропорції щодо споживання товарів першої необхідності та продуктів харчування. Тоді як заможні люди витрачають гроші на предмети розкоші, дорогу техніку, нерухомість, для бідних верств населення основну частку у видатках становить харчування. Отож багаті на продукти витрачають в середньому 39 відсотків доходів, незаможні – 61,9 відсотка. А цей показник – яскраве свідчення рівня життя: чим вищі згадані цифри, тим нижчий власне рівень буття.

Є й інший індикатор – вимір умов життя через попит на непродовольчі товари. Малозабезпечені громадяни змушені обходитися мінімумом (витрачають на промислові групи товарів приблизно 22,3 відсотка сімейного доходу), забезпечені можуть дозволити собі більше (відповідно їх видатки на промтовари становлять в середньому 44,2 відсотка від вмісту сімейного "гаманця").

Оскільки все ж більшість населення України перебуває за порогом бідності, то це відбивається на обсягах споживання продуктів. Ці обсяги на кінець 2000-го на 10-15 відсотків були нижчими від визначених мінімальних норм. Небагатий і асортимент обіднього столу середньостатистичного українця, бо не кожному по кишені систематично вживати м'ясо, рибу, овочі, фрукти.

Усе це негативно відбивається на здоров'ї громадян, їх соціальному благополуччі. Приміром, з початком реформ, розкручуванням гіперінфляції і поглибленням кризи, відбувся стрімкий зріст злочинності. Криміногенна ситуація в країні постійно ускладнювалася аж до 1996-1997 років, відтак пішла на спад. Початок нового століття характерний загальним зниженням рівня злочинності. Проте в її структурі залишаються домінувати посягання на майно громадян, держави, господарських структур. Помітним став ріст кримінальних проявів, пов'язаних із наркобізнесом, зловживаннями в економічній, фінансовій сферах, приватизації. Частка тяжких та майнових злочинів також залишається високою.

Причини складної криміногенної ситуації лежать у соціально-економічній площині. Мізерні доходи, неможливість працевлаштуватися кидають у злочинну трясовину багатьох, загострюючи соціальне неблагополуччя. Ті ж причини зумовили й ускладнення демографічної ситуації в державі. Рік у рік зменшується кількість населення, смертність випереджує народжуваність, по-

гіршується стан здоров'я не лише людей похилого віку, а й економічно активних груп населення, серед учнів загальноосвітніх шкіл все важче знайти ідеально здорових.

Було б помилковим твердити, що влада самоусунулася від вирішення гострих життєвих проблем. Заходи вживалися і вживаються, але, на жаль, дієвість їх залишає бажати кращого. Скажімо, характерні для останнього часу систематичні підвищення пенсій не довели їх обсяг до величини прожиткового мінімуму, а тому суттєво не поліпшили матеріального становища осіб похилого віку. Залишаються мізерними розміри мінімальної зарплати, допомог на дітей тощо.

У нашому суспільстві наростає стрімке розмежування на багатих, яких мало, і бідних, лави яких поповнюються. На регіональному рівні помітні диспропорції у зарплатах, які значно вищі в індустріальних областях і невисокі в аграрних.

З вище сказаного випливає висновок: в Україні гострою стала проблема масової бідності. Спробуймо глибше вникнути у цю тему, окресливши методологію оцінки ситуації. Даючи оцінку бідності, прийнято виходити з норм харчування і стандартів – мінімального споживчого кошика. Але такий критерій є абсолютним лише у вузькому контексті: вказує співвідношення реального рівня життя із соціальними гарантіями необхідного для біологічного існування.

Думається, тут слід враховувати і середні доходи різних груп населення. Точкою відліку стає середній розмір доходів у країні на особу. Він і є тим своєрідним вододілом, який статистично групує тих, хто має вищі прибутки, і тих, хто отримує мізер. Звісно ж, на нижчому щаблі щодо задоволення своїх потреб опиняються люди похилого віку, інваліди, діти-сироти, безробітні і т. д. Усі вони мають обмежені можливості для самореалізації, самозабезпечення і потребують активної опіки держави.

Бідність, до речі, категорія об'єктивна для статистики, але й суб'єктивна, якщо враховувати самопочуття конкретної особи. Іншими словами, людина також здатна оцінити свої фінансові можливості і сама себе віднести чи то до бідних, відносно забезпечених чи заможних.

Функція держави щодо соціального забезпечення своїх громадян полягає саме у поєднанні можливостей бюджету з потребами індивідуумів. Прийнято при цьому відштовхуватися від базового поняття – офіційна межа бідності. Для тих, хто опинився за цим порогом, гарантується мінімальне задоволення потреб у продуктах харчування, одязі, житлі. Йдеться про абсолютний рівень бідності, нижче якого починається загроза фізіологічної смерті через голод і холод.

Статистика оперує і поняттям відносної бідності, як показником диференціації доходів різних верств населення відповідно до середньодержавного доходу на громадянина. У цьому аспекті ситуація не менш тривожна. Адже ледве животіє велика група економічно активного населення, здатного працювати, але незайнятого, і такого, що працює, проте заробляє менше, ніж прожитковий мінімум. Чи не тому заробітна плата в Україні не стала поки що важливим мотиваційним стимулом до нарощування ефективності виробництва, бо, не забезпечуючи потреби людини та її сім'ї, перестає бути стимулом до високопродуктивної праці.

Низькі заробітки і доходи призводять до падіння купівельної спроможності населення, що, у свою чергу, негативно відображаються на виробництві, не даючи поштовху до його стабілізації і нарощування. Економіка ж – основне джерело поповнення бюджету, який покликаний фінансувати соціальну інфраструктуру. Безплатні охорона здоров'я, освіта, послуги культурно-спортивних закладів за роки реформ звелися до мінімуму, разом з тим, часто всупереч закону, розрослася сфера платна. Однак її послуги доступні не для всіх.

Криза державної соціальної інфраструктури, згорання її мережі і зниження якості роботи обернулися розхитуванням моралі в суспільстві, погіршенням своєрідного соціального, не згадуючи вже про фізичне, здоров'я населення. Одним із проявів цієї біди стало поширення алкоголізму та пияцтва. За оцінками експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я критичним рівнем споживання алкогольних напоїв вважається 8 літрів на рік у розрахунку на одиницю населення. У нас цей показник складає 14,5 літра. У півтора рази зросла в Україні й смертність, викликана вживанням спиртного. Правда, ці показники не є абсолютними, адже вони не враховують неконтрольоване споживання самогону. На жаль, самогоноваріння, особливо у сільській місцевості, стало масовим явищем.

Подібних соціальних виразок в українському суспільстві немало. Не помічати їх, не лікувати – недопустимо. Держава втрачає генофонд нації, втрачає перспективу розвитку. Тому, здійснюючи соціальну політику, владна еліта мусить вживати заходів, здатних не тільки підтримувати баланс між різними суспільними групами, а й створювати умови для поліпшення життя усього народу, формувати основу для економічного стимулювання суспільного виробництва.

Першочерговою метою стає економічне зростання, як джерело, звідки черпаються ресурси для втілення гармонійної соціальної політики. А вона стимулює економічний прогрес, бо ріст матеріального благополуччя індивідуума є каталізатором його трудової діяльності. Коли ж людина більше заробляє, то й більше витрачає, відчуває потребу в якійсь освіті, оволодінні нови-

ми знаннями, користується ширшим спектром послуг закладів культури, медицини, дозвілля, розваг.

Ріст матеріального благополуччя членів суспільства суттєво змінює поведінку органів державної влади та управління. У цю сферу активно входить бізнес, а з ним – конкуренція на ринку послуг і поліпшення їх якості.

Платоспроможний громадянин оплачує не тільки кількість, а й якість послуги, якою користується, виступаючи в ролі своєрідного суб'єкта соціальної сфери, котрий впливає на неї, формує її власним попитом, а не залишається просто об'єктом соціальної опіки держави. Зусилля влади мають бути спрямовані на фінансування з бюджету гарантій малозабезпеченим громадянам. Тобто, треба визначити обсяг того, що є безплатним для людини, і обсяги того, що людина мусить оплачувати з власних прибутків. Тому соціальна політика не може не бути диференційованою. І її стратегія поступово зазнає змін: відбувається перехід від прямої соціальної підтримки до безпосереднього соціального страхування. Зникає зрівнялівка у розподілі суспільно гарантованих благ, започатковується виплата за умови настання події, передбаченої страхуванням.

Яскраве підтвердження цьому – досвід розвинених західних країн. На жаль, Україні ще треба чимало пройти і подолати, щоб стати заможною процвітаючою державою. Поки що у суспільстві панують нужда, нестатки. У той же час зростають доходи представників великого бізнесу, що тільки поглиблює провалля між бідними та багатими. Отож одним із важливих кроків держави стає втілення політики зменшення нерівності в доходах шляхом їх нагромадження в казні (податки) і перерозподілу через соціальні інститути, регулювання діяльності соціальної сфери.

Результат усілякого зусилля залежить немалою мірою від того, задля чого робиться те чи інше. Можна гарантувати кожному громадянину доходи, які не дозволять йому опинитися за межею бідності. Але при цьому велике навантаження падає на різні соціальні програми виплати допомог незаможним, безробітним, молодим спеціалістам без досвіду практичної роботи. Кошти на все це держава бере з податків. Така організація соціальної політики ґрунтується на принципі справедливості, який обстоюють прибічники теорії так званого соціального підходу. На практиці такий підхід використовують уряди країн Західної Європи.

Однак у ринкових умовах не менш поширеним є й інший спосіб поведінки державної влади: не гарантувати кожному певний рівень доходів, а створювати умови, за яких індивідуум здатний нагромаджувати власні заощадження за рахунок своєї ж економічної активності. Таку політику, наприклад, здійснюють у Сполучених Штатах Америки, керуючись економічною раціональністю.

Сильні і слабкі місця є в кожній з обидвох доктрин. Нашій країні доводиться йти третім шляхом, використовуючи надбане за рубежом і враховуючи вітчизняні специфіки, яких немало. І чи не найвизначальніша – відсутність економічної стабільності та росту в умовах затяжних ринкових реформ. Для вітчизняних умов проблема неспіврозмірності доходів серед різних верств суспільства стає особливо тривожною, бо може призвести до соціального вибуху. Тому має втілюватися така політика регулювання доходів, яка дозволила б отримати оптимальний (неризикований) рівень нерівності і водночас зберегти умови для нарощування ефективності суспільного виробництва.

Як би не було, а суспільство завжди робить вибір: рівність чи ефективність, не відкидаючи при цьому й певних компромісів. Слід сказати, що і "дармовий" кусень пирога може відбити бажання працювати високопродуктивно. Щоправда, українцям таке поки що не загрожує: обсяги соціальних допомог дуже вже незначні, аби на них можна було б жити безбідно. Державні програми соціальної допомоги зорієнтовані на першочергові потреби людини і співмірні економічному розвитку. Іншими словами, є тільки те, що є, і ним доводиться обходитися.

Не виладково держава почала шукати гнучкіші підходи до розв'язання питань асигнування соціальних програм. Введення адресних субсидій, приміром, зумовлене необхідністю враховувати диспропорції в тому, що людина реально заробляє і що може потратити на найнеобхідніше.

Допомоги багатодітним сім'ям, самотнім матерям, на спеціалізоване лікування, дотації на утримання дітей у школах і дошкільних установах дозволяють враховувати паритет потреб усіх членів родини з можливостями доходів батьків. На плечі держави також лягає утримання тієї інфраструктури, куди за безплатними послугами звертається населення.

Усі ці прямі і непрямі фінансові допомоги певною мірою пом'якшують розриви між рівнями доходів одних та інших, викликані соціальною нерівністю. Без регулювання цих процесів створюються передумови для напруги у суспільстві. Тому державний механізм мусить бути запрограмований на самозбереження, отож зобов'язаний активно впливати на перерозподіл і вирівню-

Серія: Економіка

вання доходів, гармонійно зістиковувати економічну та духовну сфери життя, котрі взаємопов'язані, хоч розвиваються кожна у своїй площині.

Анотація

В статті висвітлені питання розшарування українського суспільства, підняті проблеми зростання бідності в перехідному періоді.

Annotation

In the article the questions of stratification of Ukrainian society were elucidated and the problems of poverty increasing in transient period were shown.

УДК 336.71